

Копитова О. С.,
кандидат юридичних наук, суддя
Київського апеляційного господарського суду
провідний науковий співробітник лабораторії з протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ

СУДОВЕ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

JUDICIAL ENFORCEMENT IN LEGAL REGULATION MECHANISMS: SOME THEORETICAL ASPECTS

Стаття присвячена розкриттю теоретичних підходів до визначення судового правозастосування. Доведено, що судове правозастосування засновується на нормативному регулюванні, принципах права та власних принципах.

Зроблено висновок, що чинне законодавство України не дає визначення правової категорії «судове правозастосування». Констатовано однопорядковість категорій «судове правозастосування» «судова влада», «судова діяльність», «правосуддя», однак не синонімічність таких категорій, а їх взаємопов'язаність: судова влада (предмет конституційного регулювання) реалізується в правосудді (зміст, функції судової влади), а правосуддя здійснюється судом шляхом судового правозастосування.

Обґрунтовується, що визначальними елементами механізму правозастосування є два феномена: юридична норма та соціальна ситуація, до якої норма безпосередньо має відношення. Наявність цих компонентів викликає ланцюжок організаційних та психологічних заходів (подій): оцінка ситуації, аналіз норми, зіставлення норми з інтересами та мотивами суб'єктів, прогнозування наслідків, на кінець прийняття рішень та дії (бездіяльність). У ході розвитку цього ланцюжка подій діють соціальні фактори: особливості ситуації, інтереси, мотиви, характеристика особливостей суб'єкта, прогнозування соціальних наслідків тощо.

Зроблено висновок, що судове правозастосування засновується передусім на нормативному регулюванні, (як провідній частині правового регулювання в цілому), а також на принципах права та власних принципах. При цьому судове правозастосування, виходячи із того, що воно пов'язується, як правило, із одним казусом (правозастосувальною ситуацією), має індивідуальний характер і спрямовується до конкретних осіб (за виключенням рішень Верховного Суду).

Це обумовлює важливість виокремлення у судовому правозастосуванні у конкретній судовій справі наявності спеціальних фактичних та юридично значимих обставин, які можуть мати значення при формуванні переконливого судового прецеденту як способу забезпечення єдності судової практики. Усі викладені обстави у своїй сукупності обумовлюють наявність свободи внутрішнього переконання суду та певну свободу суддівського розсуду при здійсненні судового правозастосування під час здійсненні судочинства.

Ключові слова: *судове правозастосування, принципи, судовий розсуд, казус, типи судового правозастосування, елементи судового правозастосування*

The article is devoted to the disclosure of theoretical approaches to the definition of judicial enforcement. It has been proven that judicial enforcement is based on legal regulation, principles of law and its own principles.

It was concluded that the current legislation of Ukraine does not define the legal category "judicial enforcement". It was found that the categories of "judicial enforcement", "judicial authority", "judicial activity", and "justice" were identified; however, not the synonymy of such categories, but their relationship: judicial authority (subject to constitutional regulation) is exercised in justice (content, functions of judicial authority), but Justice is administered by the court through judicial enforcement.

It is substantiated that the defining elements of the enforcement mechanism are two phenomena: the legal norm and the social situation to which the norm directly relates. The presence of these components causes a chain of organizational and psychological events (events): assessment of the situation, analysis of the norm, comparison of the norm with the interests and motives of the subjects, prediction of consequences, by the end of decisions and actions (inaction). In the course of development of this chain of events, social factors act: the particularities of the situation, interests, motives, the characteristics of the subject's characteristics, the prediction of social consequences etc.

It is concluded that judicial enforcement is based primarily on the regulatory regulation (as the leading part of the legal regulation as a whole), as well as on the principles of law and its own principles. The position is upheld that judicial enforcement is connected with one incident, is individual in nature and directed to specific individuals (with the exception of decisions of the Supreme Court).

This makes it important to distinguish special cases of factual and legal significance in a court case in a particular court case, which may be relevant when forming a convincing case law as a way to ensure the unity of court practice. All these situations in their totality determine the existence of freedom of internal conviction of the court and a certain freedom of judicial discretion in the implementation of judicial law in the implementation of judicial proceedings.

Key words: *judicial enforcement, principles, judicial discretion, case, types of judicial enforcement, elements of judicial enforcement.*

Постановка проблеми. Проблема судового правозастосування є однією з найбільш складних для сьогоднішнього, теоретично і практично значущих з огляду на тотальні реформи в усіх сферах життєдіяльності держави. Судове правозастосування як правова форма здійснення функцій держави виступає в ролі арбітра

у правовому житті суспільства, ускладненому дестабілізаційними факторами, та важливого інструмента соціального розвитку, виявляється тією формою державної діяльності, яка дозволяє не тільки дати правову оцінку виниклим правовідносинам, а й направити у прогресивне русло їх подальший розвиток [10, с. 42].

Теоретичне дослідження проблем судового правозастосування постійно перебувало і перебуває у колі уваги правової науки, зокрема з боку таких провідних вчених правників як М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, Є.Г. Бобрєшова, В.М. Горшенєва, М.Д. Гнатюка, О.В. Зайчука, А.М. Колодія, В.В. Лазарева, Д.Д. Луспєника, М.І. Матузова, Н.С. Кузнєцова, В.С. Нєрсесянца, Ю.М. Оборотова, Н.М. Онїщенко, В.М. Протасова, М.Б. Рїсного, Ю.Г. Ткаченка, В.Н. Шабалїна, С.В. Шевчука, Л.С. Явича та багатьох інших правознавцїв.

Водночас, проблема судового правозастосування як специфічного виду правозастосовної діяльності та правової форми здійснення функцій держави після проведеної конституційної реформи щодо правосуддя [10, с. 42], (коли змінена власне концепція судового правозастосування, а саме – найвищому суду системи судоустрою фактично перейшло право офіційного тлумачення закону, в чому окрім, істотних переваг і мобільності впливу на трансформацію спірних відносин, вбачаємо прогнозованими істотні ризики у вигляді підміни судами законодавця), ще не встигла отримати достатньої наукової розробки з урахуванням досягнєнь сучасної науково-правової думки та узагальнєнь судової практики, оскїльки розглядалися лише окремі її аспекти [10, с. 42].

У цьому контексті слід приєднатися до позиції О.С. Ткачука, що наріжною проблемою судового правозастосування на сьогодні є спірні питання імплєментації принципу верховенства права у реальну судову практику [19, с. 6]. Потреба у всебїчному вивченні такої правової категорії зумовлена також значним оновленням, гармонїзацією законодавства до міжнародних стандартів, змінами в організації та функціонуванні судової влади, розвитком усіх видів судочинства [10, с. 42].

З огляду на таке *метою* цієї наукової статті є з'ясування природи судового правозастосування в механїзмі правового регулювання.

Виклад основної частини дослідження. С.М. Мельничук, розглядаючи поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави, зауважує, що у науковому розумінні судове правозастосування є складним і неоднозначним в інтерпретації. Більше того, існують різноманїтні концептуальні підходи до його розуміння [10, с. 42]. Вчений слушно зазначає, що у зв'язку з якісним оновленням функціональної діяльності судів виникає потреба у вивченні судового правозастосування на тлі поглиблення і різноманїтності теоретико-методологічних підходів до розуміння права обумовленого переосмисленням ідеї та концепції прав людини [10, с. 43].

Викладене переконує у необхідності приєднатися до позиції Є.Г. Бобрєшова стосовно необхідності комплексного підходу у дослідженні судового правозастосування з урахуванням нових напрямів розвитку вітчизняної юридичної науки, з необхідністю переосмислення наукових поглядів минулих рокїв, з висвітленням прикладних аспектів даного дослідження [2, с. 5].

Також для цілей нашого дослідження примїтними видається погляд Ю.М. Оборотова в частині того, що судове правозастосування є одним із трьох найважливіших типів правозастосування [12, с. 237]. В.В. Решота під судовим правозастосування розуміє діяльність суду щодо вирішення конкретних судових справ на підставі нормативних приписів, які містяться в джерелах права, що має результатом ухвалення правозастосовного акта у вигляді судового рішення [15, с. 128].

У свою чергу, В.А. Капустинський та І.В. Волкова стверджують, що за змістом судове правозастосування являє собою специфічний різновид юридичної діяльності, є складним, багатоплановим, поліфункціональним, має часові та просторові характеристики, офіційний, публічний характер і здійснюється в певних процесуальних та організаційних формах спеціально уповноваженими суб'єктами права – судами [6, с. 91]. Також значний внесок у дослідження проблем суддівського правозастосування, подолання розриву між законодавчим задумом і практикою правозастосування; вивчення помилок, що унеможливають реалізацію прийнятого закону зробив представник природно-правової думки Л. Фуллер, який у своїй праці «Анатомія права» досліджував такі важливі теми, як відповідальність законодавцїв, внутрішні проблеми та суперечності права, роль суддїв у тлумаченні й застосуванні законів, різноманїтні відхилення у функціонуванні права та системи правозастосування, відповідність дій суддїв наміру законодавця [20, с. 17].

Особливого значення у контексті нашого дослідження набувають окремі підходи до визначення поняття судового правозастосування. Зокрема, А.В. Аверїним під судовим правозастосування розуміється специфічна форма реалізації права компетентним органом – судом, яка здійснюється у визначеному законом порядку, спрямована на реалізацію правових приписів, безпосереднім результатом якої є вирішення правового конфлікту за допомогою ухвалення акта судового правозастосування у конкретній юридичній справі [1, с. 28].

У свою чергу Р.Р. Рафіков вважає, що у загальному вигляді судове правозастосування є специфічним типом правозастосування, змістом якого є правосуддя, що здійснюється судом як найбільш повним представником судової влади, однією із гілок державної влади з метою вирішення відповідних справ в установлєних законом процесуальних формах у відповідності з визначеними принципами та цінностями [14, с. 8].

Вчений шляхом узагальнення авторських позицій сформулював п'ять концепцій судового правозастосування, які умовно позначив як: 1) судове правозастосування – додаток до закону; 2) судове правозастосування – не нормативна діяльність, а проходження думки і волї законодавця; 3) судове правозастосування – не просто логїчний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчїсть; 4) судове правозастосування – засїб соціального управління; 5) суд не видає закони й не управляє, а застосовує право [14, с. 12].

Натомість О.І. Волкова у дисертаційному дослідженні на тему: «Судове правозастосування як пізнавально-оціночна діяльність: питання теорії» (2009) [3] визначає судове правозастосування як специфічну організаційно-правову форму впливу на суб'єктів правовідносин щодо забезпечення ефективного використання ними прав і свобод та виконання обов'язків, а також з метою здійснення державного контролю за точністю їх реалізації [3, с. 8].

Дослідниця наголошує, що судове правозастосування як самостійний вид державної діяльності має ряд особливостей: а) правозастосування здійснює суд (одноособовий суддя або суд як колегіальний орган з можливою участю присяжних), що володіє самостійністю і незалежністю; б) судове правозастосування має публічний, державно-владний характер; в) правозастосування здійснюється судом в особливій процесуальній формі, диференційованих видах судочинства (конституційному, цивільному, арбітражному, адміністративному і кримінальному); г) змістом судового правозастосування є дозвіл правового конфлікту шляхом винесення правомірного, обґрунтованого і справедливого рішення по конкретній справі; д) судові рішення є обов'язковими для виконання [3].

Р.Д. Гаїбов зазначає, що під судовим правозастосуванням слід розуміти специфічний тип правозастосування, змістом якого є правосуддя, що здійснюється судом з метою вирішення відповідних справ визначених законом процесуальних формах та відповідно до встановлених принципів та цінностей [4, с. 6]. Ю.О. Тихомиров розглядає судове правозастосування як «додаток до закону» на основі поняття застосування закону як процесу його практичного виконання за допомогою різних засобів і способів регулювання поведінки юридичних і фізичних осіб [18, с. 61].

На думку В.А. Новицького, судове правозастосування є діяльністю суду та інших учасників судового процесу у встановленому законом порядку щодо дотримання вимог закону, використання суб'єктивних прав, виконання обов'язків при розгляді та вирішенні судових справ [11, с. 232]. О.М. Скоморохова розглядає судове правозастосування як діяльність суду та інших учасників судового процесу, що здійснюється в установленому законом порядку щодо дотримання вимог закону, використання суб'єктивних прав, виконання обов'язків під час розгляду та вирішення судових справ [16, с. 95].

Водночас незважаючи на наукову полеміку щодо поняття «судового правозастосування» у науковій літературі, варто наголосити, що чинне законодавство України не дає визначення правової категорії «судове правозастосування». У джерельному масиві термін «судове правозастосування» використовується як однопорядковий з такими правовими категоріями, як «судова влада», «судова діяльність», «правосуддя» [10, с. 43-44].

Також у частині формування визначення судового правозастосування, слід навести слушну думку видатного українського процесуаліста В.В. Кома-

рова, який зазначає, що поняття «правосуддя», на його думку, має інтерпретуватися в єдності із судовою владою [8]. На такій позиції перебуває Р.Д. Гаїбов, який вважає, що такі поняття, як «судова влада» і «правосуддя», в принципі виражають одне і те ж поняття, але не є синонімами; не є тотожними, а є взаємопов'язаними: судова влада (предмет конституційного регулювання) реалізується в правосудді (зміст, функції судової влади), а правосуддя здійснюється судом шляхом судового правозастосування [4, с. 15].

Стосовно механізму правового регулювання, то ця правова категорія постійно відсуває наукову увагу з боку теоретиків-права та представників галузевих наук. Зокрема, ще у свій час В.В. Лазарев зауважував, що механізм правового регулювання у рамках правознавства являє собою методологічну категорію, що конкретизовано виражає наукові вимоги по відношенню до явищ правової дійсності і, у відповідності з цим, механізм правового регулювання забезпечує таке чітко філософськи зорієнтоване бачення правових явищ, яке дає можливість провести у загальній теорії права соціально-юридичний аналіз філософського рівня [9, с. 429].

В.М. Горшеневим механізм правового регулювання розглядався через призму діяльності компетентних (державних та громадських) органів. У такому випадку предметом аналізу стають правові форми (організаційні засади) діяльності органів держави й громадськості, які здійснюють правове регулювання, а не сукупність засобів правового впливу. Механізм правового регулювання за згаданим вченим, складається із двох компонентів: правотворчої та правозастосувальної діяльності компетентних органів. При цьому правозастосувальна діяльність поділяється у свою чергу на правовиконавчу, правозабезпечувальну, правоохоронну тощо [5].

Визначальними елементами механізму правозастосування є два феномена: юридична норма та соціальна ситуація, до якої вона безпосередньо має відношення. Наявність цих компонентів викликає ланцюжок організаційних та психологічних заходів (подій): оцінка ситуації, аналіз норми, зіставлення норми з інтересами та мотивами суб'єктів, прогнозування наслідків, на кінець прийняття рішень та дії (бездіяльність). У ході розвитку цього ланцюжка подій, власне, і діють соціальні фактори: особливості ситуації, інтереси, мотиви, характеристика особливостей суб'єкта, прогнозування соціальних наслідків тощо [13, с. 87].

Український цивіліст А.В. Каструба з цього приводу наголошує, що поняття механізму правового регулювання є вужчим від поняття «правове регулювання» за обсягом, оскільки правове регулювання передбачає вплив як за допомогою певної правової норми, так і іншими правовими засобами й формами впливу на поведінку суб'єктів [7, с. 90].

Також звертаючись до дослідження стадій механізму правового регулювання, прикметним є бачення В.М. Сирих, який зазначає, що механізм правового регулювання відповідно до його стадій поділяється на три компонента: механізм правотвор-

чості, механізм правореалізації та механізм державного примусу. І підкреслює, що кожний механізм діє на своїй стадії правового регулювання – правотворчості, правореалізації або застосуванні юридичної відповідальності та характеризується специфічними, притаманними лише йому правовими засобами [17, с. 303]. Останній компонент включає в себе судове правозастосування, як найважливішу складову (компонент) механізму правового регулювання, які перебувають між собою у тісному ієрархічному взаємозв'язку [13, с. 81].

Ілюстрація наукових підходів до визначення судового правозастосування та механізму правового регулювання дає можливість дійти висновку щодо формування власного бачення місця і ролі судового правозастосування у механізмі правового регулювання. На наш погляд, судове правозастосування засновується передусім на нормативному регулю-

ванні, (як провідній частині правового регулювання в цілому), а також на принципах права та власних принципах. При цьому судове правозастосування, виходячи із того, що воно пов'язується, як правило, із одним казусом (правозастосувальною ситуацією), має індивідуальний характер і спрямовується до конкретних осіб.

Це обумовлює важливість виокремлення у судовому правозастосуванні у конкретній судовій справі наявності спеціальних фактичних та юридично значимих обставин, які можуть мати значення при формуванні переконливого судового прецеденту як способу забезпечення єдності судової практики.

Усі викладені обстави у своїй сукупності обумовлюють наявність свободи внутрішнього переконання суду та певну свободу суддівського розсуду при здійсненні судового правозастосування під час здійснення судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверин А.В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики): автореф. на соиск. уч. степ. докт. юр. наук. Саратов : ГОУ ВПО СГАП, 2004. 50 с.
2. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Нац. педагог. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011. 19 с.
3. Волкова Е.И. Судебное правоприменение как познавательльно-оценочная деятельность: вопросы теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Белгород, 2009. 196 с.
4. Гаилов Р.Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Специальность: 12.00.01. Душанбе 2012. 24 с.
5. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит, 1972. 258 с.
6. Капустинський В.А. Теоретичні основи судового правозастосування . *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5 (32). С. 84–93.
7. Каструба А.В. Цивільні правовідносини і правоприпиняючі юридичні факти в механізмі правового регулювання.. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Серия «Юридические науки»*. Том 23 (62). 2010. № 2. С. 89-96.
8. Комаров В.В. Предмет цивільного процесуального права: текст лекцій. Х. : Укр. юрид. акад., 1992. 45 с.
9. Лазарев В.В. Сфера и пределы правового регулирования. *Советское государство и право*. 1970. № 11. С. 38-44.
10. Мельничук С.М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави. *Право і Безпека*. 2015. 3 (58). С. 42–46.
11. Новицкий В.А. Судебное правоприменение: понятие и проблемы соотношения с другими формами реализации права. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2011. 76. С. 229–233.
12. Общетеоретическая юриспруденция: учебник. Под ред. Ю.Н. Оборотова. О. : Феникс, 2011. 436 с.
13. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. К.: 2016. 244 с.
14. Рафиков Р.Р. Судебное правоприменение: теоретико-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2006. 21 с.
15. Решота В.В. Поняття та загальна характеристика судового правозастосування джерел адміністративного права. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 126–133.
16. Скоморохова А.Н. Правоприменение: понятие, виды, стадии. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/37706/1/phil_2015_30.pdf.
17. Сырых В.М. Теория государства и права: учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М. : ЗАО Юстицинформ, 2007. 704 с.
18. Тихомиров Ю.А. Действие закона. М. : Известия, 1992. 162 с.
19. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 Харків., 2019. 20 с.
20. Фуллер Л. Анатомія права. К. : Сфера, 1999. 144 с.